

תעלת הימים הסיפור שאינו נגמר

תקוות גדולות נתלות בחזון תעלת הימים הוותיק, או בשחמו העדכני מובל השלום - שיתוף פעולה אזורי לפתרון מצוקת המים ושיקום ים המלח הגועה. מהן ההשלכות הסביבתיות של המיזם היקר הזה על מפרץ אילת ועל ים המלח עצמו והאם הפתרון נמצא במקום אחר לגמרי?

מאת: נורית מלכין

או ה"רדד" (Red-Dead) בשמו הרשמי פחות, על שם שני הימים שהוא מקשר, כלל שאיבה של שני מיליארדי מטרים מעוקבים מים ממפרץ אילת והקמת תחנת התפלה מדרום לים המלח, שהייתה אמורה לפעול בזכות החשמל המיוצר מהפר-שי הגובה. המים המתפללים יועדו בעיקר לאזור עמאן, היכן שמרוכו חלק גדול מאוכלוסיית ירדן, ואילו התמלחת - המים שנפלטים בתהליך ההתפלה - יועדה לשיקום מפלס ים המלח. מרבית התוואי תוכנן לעבור בשטחה של ירדן. מדובר בפ-רויקט ענקי במימון בינלאומי שהציע לפתור בחבילה אחת את בעיית מפלס ים המלח ואת מצוקת המים האזורית וכן להדק את קשרי השלום בין ישראל לירדן. ב-2006 פנתה ישראל לב-נק העולמי על מנת שסייע בבדיקת היתכנות של הפרויקט. שבע שנים אחר כך פרסם הבנק חמישה דוחות שנערכו בשי-תוף בינלאומי ועם מיטב החוקרים בישראל. המסקנה הייתה שהפרויקט בר-ביצוע אך יקר וכוון בסיכונים. אלא שהפעם, אולי משום שיחסי ישראל-ירדן הונחו על השולחן, היה קשה יותר לחזור ולאפסן את התוכנית במגירה.

"השאלה המרכזית שבחנו הייתה מהיכן שואבים", אומר פרופסור סטיב ברנר, שהיה המנהל המדעי של הדוח שעסק בה-שפעות הצפויות במפרץ אילת. "כשאני שואב מי ים אני שואב את כל מה שבמים, כמו נוטריינטים ולריות של דגים ואלמו-גים. צריך לזכור שהשונית במפרץ אילת היא השונית הצפונית ביותר בעולם והיא בעלת רגישות גבוהה. בסופו של דבר המ-סקנה שלנו הייתה שאם אנחנו שואבים מתחת לאזור הפוטי, שהוא האזור שאליו חודר האור ושוב מרוכות מרבית הפעילות הביולוגית, אז מקטינים עד מאוד את הסיכון לנזק. לכן ההמ-לצה הסופית שלנו הייתה לשאוב מעומק 140 מטרים ויותר".

ביום המלח נערך מחקר על ההשלכות של הזרמת תמ-לחת שמקורה בים אחר. לדברי ד"ר איתי גבריאל מהמכון

ת התייבשותו ההדרגתית מבכים לא מעט, ויש שכבר ספדו לו, אבל בצהרי היום המאוחרים של אוקטובר בדרום ים המלח שוררת דווקא תחושה של חיוניות באוויר. מטוס מנהלים צב-עוני מפתיע מתוך האובך והאוויר הכבד, ונר-חת בקלילות במנחת בקרבת הכביש. במצדה שורה של אוטובוסים מאיטה את התנועה, ובמבנה המסוגנן של מכון מחקר ים המלח שנחנך אך לפני שנתיים למרגלות האתר, מתכוננים לכנס קרוב. הוסיפו לכך את הסיפורים על הסינים שנוהרים לכאן במשלחות מחקר, מדעני נאס"א שהגיעו אף הם לבקר לצורכי מחקר, והאוליגרכים הרוסים שמגיעים במ-טוסייהם לחגיגות פרטיות, ותגיעו גם אתם למסקנה שים המלח הוא בעצם הדבר הכי חם על המפה.

ואולי כוח המשיכה שיש למקום הזה הוא שסיבך אותו הפעם. כבר כמעט שני עשורים שתוכנית לחיבור מפרץ אילת וים המלח מונחת על השולחן. אבל יש החוששים שבאצטלה של הצלתו ותחת הכותרת של תעלת הימים, משום מה תמיד נוח למכור, עלולים כעת דווקא להעמידו בסכנה למען קידום מטרות אחרות.

חזון תעלת הימים מרחף מעל אזורנו לכל הפחות מאמצע המאה ה-19. הילתה הגדולה באה לה מאזכורה ב"אלטנוילנד" של הרצל. מאז נצרר הרעיון בדיאן-אי של הציונות. בזכות הלשון המיתית הוא לא הרפה לרגע. ימיה של ישראל עוד לפ-ני הקמתה וגם לאחריה רצופים בהצעות למימושו כמעט פעם בעשור. לא פחות עקבי היה אפסונו במגירה בכל פעם מחדש מחוסר כדאיות.

בראשית שנות האלפיים, בעקבות הסכמי השלום, הב-שילה הזדמנות מחודשת למנף את הרעיון ההיסטורי בחסות של שיתוף פעולה אזורי. המתווה שזכה לשם "מובל השלום"

"אנחנו אלו שבוזזים את ים המלח, ואנחנו עושים את זה דרך הכנרת כל השנים באמצעות שאיבה ואז מייבשים גם את הירדן הדרומי."

דוד בן שבת, ראש מכון מחקר ים המלח

הפציע הירדן בערוץ מתחתית. מי שיער שהרחק מכל הדיבורים והפוליטיקה והתוכניות הגרנדיוזיות ממשיך הירדן הבזוז החבול להתפתל לו בעיקשות מעוררת פליאה הלוך ושוב בכי זו שקדנות רגע לפני שהוא חדל. אנחנו נעצרים מעליו בשתי קה ומביטים באדוות הזעירות שיוצרת הזרימה הנחושה במים האפרפרים, מקשיבים לפכפוף שמדבר עקשנות מרנינה. אלו רגעים שבהם לא צריך דבר. בעיקר אם מדחיקים את הזיהום. איזוק מרים חלוק אבן ומשליך אותו בשתיקה אל הערוץ הוור, רם, וזה נראה הדבר הכי מדויק לעשות. לפחות ברגע זה כל מה שעשה האדם לנהר המיתולוגי הזה במאה השנים האחרונות מסתכם לכדי תחושה חמוצה של בגידה. לפחות באותו הרגע נראה כי הירדן מבקש בצדק את המים שלו בחזרה, ואולי פשוט לא היו לו עד היום מספיק שגרירים.

"בים המלח כתבו תודעה חדשה שבאה לידי ביטוי במגילות, שמעמידה במרכז טקסטים ושפה, מנוגדת לפולחן המרכזי ולא מחפשת משיח, מפליג בן שבת במחשבותיו. "התיאולוגיה של האדם הפשוט, של חשיבה אופקית לא אנכית שמכוננת. אני עדיין מקווה שהשכל הישר ינצח את הפוליטיקה ואת המגלוג' מנייה, ובמקום ללכת על הפתרון הביזארי ילכו על מה שכבר נמצא מול העיניים. התשתית לתיקון כבר כאן, וזה לא מובל השלום אלא המוביל הארצי."

הזדמנות פו לקיים מחדש את הביוספירה של כל האגן. ד"ר דורון מרקל, המדען הראשי של קק"ל, ששימש נציג ישראל בצוות הליווי לבדיקת היתכנות של מובל השלום, ספקני לגבי אופציה כזו. "בשל מצוקת המים הנוכחית במזרח התיכון, וזו הצפויה בעתיד, קשה להניח שיתאפשר להזרים מי שתייה או מים מותפלים לצורך ייצובו של ים המלח. צריך לקחת בחשבון שכל מים הראויים לשתייה יסופקו בעתיד למיליוני האנשים הצמאים מסביבנו. על מנת לספק את צורכי המים העתידיים של ישראל ושכנותיה יהיה צורך בהתפלה בכמות הולכת וגדלה. המשמעות היא הזרמת תמלחת התפלה בהיקפים גדולים לים התיכון. במונח זה פתרון שכולל הזרמת התמלחת לים המלח אגב ייצובו זה 'זויך וזויך'."

"הבעיה היא לא ברמת הבולען אלא ברמת ההחלטה האסטרטגית, שנעשית כל השנים, להשאיר אותנו בתודעה הציבורית רית כאזור חיץ וחצר אחורית, "אומר אודי איזוק, מנהל מחלקת החינוך במועצה אזורית מגילות ים, שלוקח אותי לשפך הירדן. עשרות דונמים התמוטטו כאן הרחק מן העין בחודש האחרון. אדמה כהה ומאיימת מלאת בורות שקשה לאמוד את עומקם משתרעת עד קו המים ומשווה למקום הוד בראשית פראי ומ' תעתע של מפגש בין חיים ומוות. קשה שלא לחוש התרגשות אל מול הנוף הזה, אבל שום דבר לא הכין אותי לרגע שבו

הגיאולוגי, שהיה המדען הראשי של המחקר, החשש הוא בעיקר קר ממהיחול המים העליונים של ים המלח במים בהרכב כיימי שונה, מפריחה של אצות אדומות ומתרחיפי גבס שישנו את צבע המים ללבן. "המסקנה שלנו הייתה שלא ניתן להזרים את הכמויות המקוריות של הפרויקט בלי ליצור שינוי בדינמיקה של הים ולייצר כר לתופעות לוואי שונות." לדבריו, הגבול המ' קסמילי שנקבע כאפשרי הוא כ-400 מיליוני מטרים מעוקב, בים, פחות מחצי מהכמות שתוכננה במקור. "לא מדובר בקו מדויק, הוא מוסיף. "האם השינויים יתחילו בדיוק אחרי 400 או כבר אחרי 350? קשה לומר."

בעקבות ממצאים אלו ונוספים החליטו ב-2012 השותפות לפרויקט להסתפק תחילה בפילוט מוצמצם ובמתווה מעט שרנה מזה שאיתו יצאו לדרך. כך הפך מובל השלום למיזם חילופי מים בעיקרו – מתקן התפלה בעקבה בהיקף 65 מיליוני מטרים מעוקבים, שאת התמלחת שלו בהיקף 235 מיליוני מטרים מעוקבים, שלא כולם מאושרים ממנה, יקבל ים המלח. את המים המותפלים שירדן תייצר היא תמכור בחזרה לישראל ותקבל בתמורה מים בצפון שיוזרמו בתשתית קיימת ישירות לעמאן. לדברי ד"ר דרור צוריאל מהמרכז המדעי לניטור ומחקר בים במשרד להגנת הסביבה, אפשר ללמוד מהתסקיר הסביבתי שגם ההיקף המלא של המתווה החדש (פחות מכפול) יעמוד בהמלצות של העומק וקיבולת התמלחת. אבל הוא מסכים שהשאלה אם ומתי עוצרים במקרה של נזקים עלולה להיות מורכבת – "האם היווצרות גבס או פריחת אצות זמנית באזור מוגבל של עשרות מטרים נחשבת נזק מהותי או משהו שניתן לחיות איתו?" הוא שואל. לדבריו, הדרישות שהוצבו נקבעו בהנחה שאת שלב הפילוט לא יעצרו בכל מקרה בשל מצוקת המים בממלכת ירדן.

אלא שמתברר כי למרות הצמא בצד השני לא כולם נחפזים לממש את הפרויקט. כשנת 2015 אומנם נחתם ההסכם על הפילוט בליווי הבוקי מצלמות ולחיצות ידיים, אך נכון לסוף אוקטובר 2018 משרד ראש הממשלה עדיין מתמהמה בהחלטתה להניע אותו הלכה למעשה. הירדנים מצדם הספיקו לזעום, לכל הפחות מעל דפי העיתונות, ולאיים במימוש חד-צדדי. לא חרונה הם גם שלפו קלף חדש – אי חידוש החכרת האדמות בצופר ונהריים.

"מבחינתנו ברגע שהפרויקט יתחיל ותונח צנרת ויחפרו, הצדדים כבר לא יסתפקו בהיקפים קטנים כל כך, "אומרת ליידיה גולדנברג מאדם, טבע ודין. "כדאי לזכור מנגד שאנחנו בתקופה קריטית לנוכח סיום הזיכיון של מפעלי ים המלח בע"ש הקרוב, "עניין שלדבריה יכול לשנות את התמונה. "המפ"עלים שואבים מים מהאגן הצפוני וכך תורמים לייבושו. משני צדי הים מדובר יחדיו בכ-40 אחוזים. ראוי להגביל את כמויות השאיבה ולשנות את תנאי הזיכיון, כך שבעתיד גם ייבחנו טכנולוגיות חלופיות בזבזניות פחות."

"לא קורה שום דבר עם מובל השלום בגלל העלות, "אומר גדעון ברומברג, מנכ"ל אקופיס, ארגון שמפגיש בין פעילי איכות סביבה ירדנים, פלסטינים וישראלים. "שיטת ה-BOT שבאמצעותה קיוו לממן את הפרויקט מממנת רק את ההתפלה, אבל הובלת התמלחת נותרה באחריות הצדדים. ב-2015, אחרי החתימה ההגנית וכשהתחילו להיכנס הפרטים הקטנים, הבינו שהעולם לא הולך לשלם כפי שחשבנו." לדבריו, הצלת ים המ' לחייתה רק דרך טובה למכור את הפרויקט שהמניע שלו היה מלכתחילה מצוקת המים בממלכת ירדן, שכיום ישנן דרכים חלופיות וזולות יותר לפתור אותה.

"בפוליטיקה יש אנשים שהרדיד הכי חשוב להם עכשיו כי זה לגור קופון ולהראות שעשית משהו, "אומר דוד בן שבת, ראש מכון מחקר ים המלח. "הפרויקט הזה לא מתנהל בוואקום אלא רווי בבעלי עניין שונים, שאת רובם לא מעניינים ים

המלח והמפלס שלו." לדבריו, בשלהי 2017 פנתה אל המכון ועדת הכספים של הכנסת בבקשה לעשות לה קצת סדר באסור פת המחקרים וגודש הנתונים לצורך קבלת החלטות. לשיטתו יש לראות את התמונה בפרספקטיבה רחבה בהרבה.

"מבחינתנו המוביל הארצי הוא אם כל חטאת. העובדה של-קחנו מים מהכנרת והזרמנו לנגב זה השיבוש ההיסטורי. בעצם אנחנו אלו שבוזזים את ים המלח, ואנחנו עושים את זה דרך הכנרת כל השנים באמצעות שאיבה ואז מייבשים גם את הירדן הדרומי. אבל היום אפשר לתקן את זה. עלות ההתפלה ירדה, ולא זו בלבד אלא שאפשר לייבא מים בעלות קטנה מהתפלה ולא רק מטורקיה, גם מקרואטיה. השינוי המתבקש הוא פשוט להחזיר את ימיו של ים המלח כקדם באמצעות מים מותפלים. לירדן קוראים ירדן כי מים ירדו בו. ואנחנו צריכים לחזור לזה ולא לתמלחת שאין לנו מושג מה היא תעשה. מה גם שהצינור מדרום עובר באזורים רגישים סייסמית ומסכן את אקוויפר הערבה."

לשמחתו של בן שבת, חמישה חודשים אחרי שהוגשו המס' קנות לוועדת הכספים נפתח בשקט השער. ביוני השנה אישרה הממשלה לראשונה הזרמת מאה מיליוני מטרים מעוקבים של מים מותפלים מהים התיכון דרך המוביל אל הכנרת. מבחינת בן שבת זהו סימן שכבר לא חושבים רק על הרדיד, ושנוצרה